

דלעת-נחש רבת-פרחים - צמח חרמון חדש לצמחיית ישראל

אבי שמידע, חוג כלנית, המחלקה לאבולוציה ואקולוגיה והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית בירושלים - avi.shmida@gmail.com
חנן יחיאלי, חוג כלנית, קיבוץ ניר-דוד - hanan.yehiely@gmail.com

תקציר: אנו מתארים לראשונה מין דלעת-נחש חדשה לישראל מהר-חרמון - **דלעת-נחש רבת-פרחים *Bryonia multiflora***. זהו מין מטפס עשבוני רב-שנתי בעל פקעת ענקית בעומק האדמה הצומח עם גבעולים ארוכים באביב ופורח בחודש מאי בחגורת היער ההררי בחרמון. זהו מין ויקרי וקרוב ל**דלעת-הנחש המצויה** המחליף אותה בהרים גבוהים של המזרח התיכון מדרום תורכיה ועד הרי הזגרוס במערב פרס. ההבדל העיקרי בין דלעת-נחש מצויה לד.נ. רבת-פרחים הוא מספר פרחי נקבה רב בתפוחת וקיום שעירות בלוטית באברי התפוחות של המין החדש. על פי הספרות המין האנדמי שתואר מהר-הדרוזים בשנת 1953 הוא סינונים, כלומר שייך ל**דלעת-נחש רבת-פרחים**.

=====

דלעת-נחש רבת-פרחים *Bryonia multiflora*, צמח נקבי שגדל ליד המוצב טלטל ברכבל תחתון, למרגלות הר בזבז ברום 1642 מטר, פרח בסוף חודש מאי, צילם יחיאלי ©, במרכז: איור דלעת-נחש רבת-פרחים מתוך הפלורה של עירק (Townsend and Guest 1980) בה נראים העלים המאובנים קלות לעומת ד.נ. מצויה בה אונות העלה עמוקות מאוד.

עד כה היו ידועים בישראל רק שני מינים, של הסוג **דלעת-הנחש *Bryonia*** השייך למשפחת הדלועיים, שניהם מטפסים עשבוניים של החורש הים-תיכוני ושטחי שיחיה פתוחה - **דלעת-נחש סורית וד.נ.מצויה**. קל להבדיל בין שני מינים אלה; בעוד ל**דלעת-הנחש הסורית** עלים שלמים הרי ל**דלעת-הנחש המצויה** עלים מחולקים כעין כף יד ל 5-7 אונות עמוקות (ראה ד.נ.סורית-מצויה תמונות). והנה באביב של שנת 2017 בטיול שערכנו למרגלות הר שקד בקרבת רכבל תחתון, פגשנו מטפס עשבוני המשתרג על ענפי האלונים

ביער הררי מעורב של מיני ורדניים ושני מינים של **אלון: א.תולע וא.הלבנון**. המטפס היה בעל גבעולי צמיחה ארוכים ביותר כאשר קנוקנות דמויי קפיץ מסולסל נתפשות אל הענפים ומאפשרות לו לצמוח לעבר חופת העצים העליונה (תמונת קנוקנות וצימוח). הצמחים היו בניצני פריחה אך העלה בעל מתווה עגול ובעל 5-6 אונות עמוקות הסגיר את הגדרתו - "זוהי דלעת-נחש מצויה, חשבנו... אך דלעת-הנחש המצויה, בעלת העלים המאוונים, איננה עולה בחרמון מעל רום 1050 מטר...; אז אולי ישנו מין דלעת-חדש הררי ? תוך עיון בספרות הבוטנית מצאנו כי אכן קיים מין נוסף בהרי המזרח-התיכון אשר שמו **דלעת-נחש רבת-פרחים** ***Bryonia multiflora* Boiss. & Heldr**. אנו הולכים בעקבות המונוגרף של הסוג (Jeffrey 1969) ומשאירים טקסון זה כמין עצמאי חדש לחרמון ולישראל, כאשר עיקר תפוצתו בהרים הגבוהים של המזרח התיכון.

בדיקה מפורטת של הספרות הסיסטמטית גרמה לנו להיות יותר מבולבלים; כאשר משווים את מעמדם הטקסונומי של דלעת-נחש מצויה ודלעת-נחש רבת-פרחים, קיימת חוסר עקביות, אי הסכמה ובלבול לגבי מעמדם הסיסטמטי; ישנן באזורנו פלורות ומדריכי צמחים נחשבים וידועים, המכנים את המין מאונה העלים שלנו בשם *Bryonia multiflora* כלומר חושבים שהטקסון שהוגדר בתורכיה ובקפריסין כ"דלעת-נחש רבת-פרחים" הוא הטקסון מאונה העלים השכיח בישראל, בקפריסין ובלבנון (Mouterde 1953, **Meikle** 1977,) (**Tohmé and Tohmé** 2014, **Feinbrun-Dothan** 1978). בדיקה חוזרת ונשנית באתר הבוטני המרכזי של צמחיית אירופה ים-תיכון מעלה כי דלעת-נחש מצויה ודלעת-נחש רבת-פרחים (ראה טבלה) הם שני מינים עצמאיים ותקפים. גם המחקר של החוקר אשר כתב את המונוגרפיה על הסוג **דלעת-נחש** (**Jeffrey** 1969) מורה כי אלה שני מינים נבדלים - "אז מי אנו שנחשוב אחרת ולא נכבד דעת גדולים" ?.....רק באביב 2019 מצאנו בחרמון אוכלוסיות נוספות של אותה דלעת-נחש שגדלה בחגורת היער ההררי והצלחנו לייש פרטים פורחים ולצלם פרט נקבה (ראה תמונות). את תוצאות תצפיותנו ומחקרנו אנו מביאים להלן.

דלעת-נחש רבת-עלים *Bryonia multiflora*, צמח נקבי מאזור רכבל תחתון, צילם י.יחיאלי ©

להלן מוצגת טבלת מיני דלעת-נחש הנזכרים במאמר, ונכתב בהערות מי הם הטקסונים התקפים (בשחור) ומיהם הטקסונים שיחשבו כשם נרדף (בכחול).

שם עברי במאמר זה	שם לטיני	הערות
דלעת-נחש לבנה	.Bryonia alba L	מין אירו-סיבירי, מתורבת כצמח מרפא. יחידי צמח חד-בייתי בעל פרח חד-מיני. פרי שחור
דלעת-נחש מצויה	.Bryonia cretica L	מין דרום-מזרח אירופה ומז.ים-תיכון; מתורבת ברוב אירופה כצמח מרפא.
דלעת-נחש מחוספסת	.Bryonia aspera Stev	מין "קווקזי" מצפ.מז.תורכיה, הקווקז אפגניסטן ועד קשמיר. פרי שחור
דלעת-נחש סורית	.Bryonia syriaca Boiss	גדלה בלבנט וחסרה בתורכיה עירק ופרס. מין יחידי בעל עלים שלמים,
דלעת-נחש רבת-פרחים	Bryonia multiflora Boiss. & Heldr	על פי ג'פרי(1969) אלמנט אירנו-טורני: דר.תורכיה ואנטוליה, דר.סוריה[אין לבנון?], צפ.עירק ומע.אירן.
שמות נרדפים(טקסונים לא עצמאיים)	Synonym	הערות
דלעת-נחש דו-ביתית	.Bryonia dioica Jacq	על פי TUTIN 1968 זהו תת-מין של דלעת-נחש מצויה
דלעת-נחש הר-הדרוזים	Bryonia lasiocarpa (Mouterde(1953	על פי אתר אירו-מד מין זה שתואר מהר-הדרוזים הוא שייך לד.ג.רבת-פרחים.

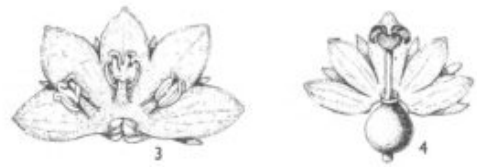
דלעת-נחש רבת-פרחים *Bryonia multiflora*, צמח נקבי מאזור רכבל תחתון, צילם י.יחיאלי © העלה של ד.נ.רבת-פרחים מאונה קלות לעומת ד.נ.מצויה בה אונות העלה עמוקות מאוד.

תאור המין החדש לישראל - דלעת-נחש רבת-פרחים *Bryonia multiflora* Boiss. & Heldr

צמח עשבוני רב-שנתי דו-ביתי, מטפס על שיחים ועצים, בעל פקעת גדולה באדמה. הצמח נשיר קיץ מוחלט וכל שנה מתחדש מהפקעת במספר גבעולים ארוכים בעלי גידול מהיר מאוד בעל עלים מסורגים וקנוקנות ספירליות. אברי הצמח בעלי שעירות קצרה או קרחים; מיוחד למין זה לעומת ד.נ.מצויה היא שעירות בלוטית על גבי גבעולי התפרחות ועוקצי הפרחים. העלים דמוי ביצה הפוכה או בעלי מתאר עגול אך מפורצים עמוקות לחמש אונות עד שבע אונות מעוגלות ובלתי מחודדות. שפת העלה משוננת קלות, פני העלה מכחילים לפעמים והוא שעיר, מחוספס או קרח.

הפרחים חד-מיניים, הפרח קרם-ירקרק בעל כותרת מחומשת, סימטרית דמוית משפך פעמוני הפונה מעלה או לצדדים. צינור הפרח שעיר-בלוטי (קרח בד.נ.מצויה). גודל הפרחים 6-10 מ"מ [זכר 9 מ"מ לעומת פרח נקבה 6.5 מ"מ], הגביע ירקרק בעל אונות משולשות כל אחת בעלת חוד זעיר 1 מ"מ. הכותרת ומצעית הפרח בעלי שעירות זעירות קצרות לעיתים בלוטיות, אונות הפרח משולשות גודלן 2-3 מ"מ. הצלקת מגובששת בעלת פפילות רבות (לעומת ד.נ.לבנה שם הצלקת חלקה). התפרחת הזכרית דמוית אשכול מאורך (5- 8.5 ס"מ) רפה בעל 10-30 פרחים, עוקצי פרחים מאורכים (10-15 מ"מ).

איור דלעת-נחש רבת-פרחים מתוך הפלורה של עירק (Townsend and Guest 1980): מימין: פרח זכרי(3) וזכרי(4) ומשמאל עלים וקנוקנות.

התפרחת הנקבית קצרה בעלת (4)6-12(24) פרחים, אורכה 3-5 ס"מ , בעלת מבנה דמוי סוכך, ועוקצי הפרחים שלה קצרים 2-4 מ"מ. כמו בכל מיני דלעת-הנחש הפרח הזכרי גדול בהרבה מהפרח הנקבי ומספר הפרחים בתפרחת הזכרית רב יותר מאשר בתפרחת הנקבית(ראה תמונות ואיור). נדגיש כי לעומת דלעת-נחש מצויה מספר הפרחים בתפרחת הנקבית רב יותר בד.נ. רבת-פרחים ומכאן גם נובע שמה הלטיני והעברי; יתכן ובשל מספר הפרחים והפירות הרב יחסי, גודל הפרי של המין החרמוני קטן מזה של דלעת-נחש מצויה. רק בדיקות צמחים נוספים יאוששו או יפריכו הכללה זו.

הפרי צהבהב כתום מבריק ועסיסי, קוטרו 6-8 מ"מ (לעומת 8-10 מ"מ בד.נ.מצויה). בפרי מספר זרעים גדול מעשרה, הזרע ארוך 4-6 מ"מ ורוחב 2-4 מ"מ (ראה ציור). הטייפ של מין זה תואר מאזור אנטליה בדרום תורכיה.

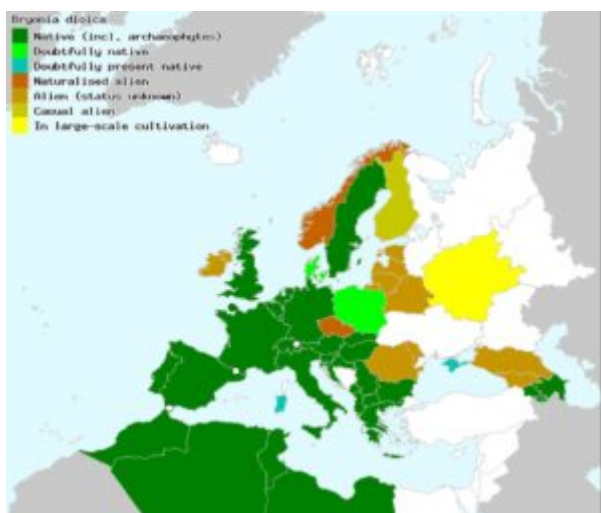
במין **דלעת-נחש רבת-פרחים** טרם נמצא זן "חד-ביתי", כלומר הצמחים בכל האוכלוסיות שנבדקו, הם חד-מיניים, או זכר או נקבה. במין הקרוב, דלעת-נחש מצויה, נמצאו כמה פעמים צמחים חד-ביתיים אשר על אותו הצמח גדלים פרחי נקבה בצד פרחי זכר. זן חד-ביתי כזה "forma.monoica", תואר בפלורה שלנו מאזור עמאן בירדן (Feinbrun-) (Dothan 1978) אך עד כה לא עלה בידנו למצוא בישראל, ירדן או בחרמון מקרה נוסף.

מפת התפוצה של דלעת-נחש לבנה *Bryonia alba* (מימין) ודלעת-נחש מצויה על פי אתר "פלורה אירופאה והים-התיכון" (EU-MED data-base 2022). במרכז: צמח נקבי מאזור רכבל תחתון, צילם חנן יחיאלי.

בית-גידול ותפוצה: צמח מטפס על עצים שיחים רחבי עלים ולפעמים וסלעים, לא על מחטניים. גדל לרוב על סלעי גיר קשה ואדמת טרה-רוסה אך בתורכיה מדווח כי גדל על סלע בסיסי. בדרום תורכיה נתונים שני המינים הקרובים - דלעת-נחש מצויה וד.נ.רבת-

פרחים כאשר הם מחלקים את בית-גידולם על פי הרום: בעוד ד.נ.מצויה גדלה מחוץ הים ועד גובה 500 מ' ד.נ.רב-פרחים גדלה מרום 700מ' ועד 2300. חלוקה זו של בית-הגידול על פי הרום הטופוגרפי מצוי גם בחרמון: עד כה מצאנו את דלעת-נחש מצויה גדלה מאזור תל-דן ועד נווה-אטיב ברום 1050 מטר; לעומת זאת דלעת-נחש רבת-פרחים נמצאה בתחום 1500-1750 מטר ביער הררי פתוח של **אלון תולע אלון הלבנון** ומיני **ורדניים** נשירים. לאחרונה מצא אוהד בנימיני את ד.נ.רב-פרחים באפיק נחל שיאון ברום נמוך יותר (1000-1300 מטר? , צילום מתאריך 6.5.22). בעירק נתון מין זה כמטפס ומשתרג על עצים ושיחים במדרונות סלעיים בטווח רום 400-1400 מטר על תשתית גיר ביער הררי של **אלון פרסי** (=א.תבור ת.מ.פרסי). בג'בל דרוז אשר בדרום סוריה גדל המין (תואר כמין אנדמי חדש למדע Mouterde 1953, אך התברר שזהו סינונים של דלעת-נחש רבת-פרחים) בגובה 1300-1530 על קרקעות בזלת בחורש מדוכא של אלון מצוי.

מפת התפוצה של דלעת-נחש רבת-פרחים (מימין) לשל שלעת-נחש דו-ביתית על פי אתר "פלורה אירופאה והים-התיכון" (EU-MED data-base 2022). התפוצה של ד.נ.ר.פ. מוגבלת בתורכיה רק לחלק הדרום מזרחי ובסוריה רק להרי הלבנון ומול-הלבנון. כמו כן לא סומנה תפוצתה בהרי הטאורוס בעירק ואירן.

על הסוג דלעת-נחש והמינים הגדלים במזרח-התיכון

הסוג דלעת-נחש שייך למשפחת הדלועיים אשר רבים מהסוגים בה הם מינים מטפסים בעלי פרחים חד-מיניים גדולים ופירות דמויי ענבה גדולים במיוחד. רוב המינים והסוגים גדלים באזורים הטרופי והסוב-טרופי של כדור הארץ ורק מיעוטם עולים צפונה אל האזור האירו-סיבירי וזה של צפון אמריקה. מאפיין את סוגי המשפחה - צלקות הפרח גדולות ומחולקות לאונות צהובות הדומות לאברי הזכר "המאבקים"; ברבים מפרחי הדלועיים אונות הצלקת יושבות צמוד על השחלה אך לא כן בסוג דלעת-הנחש; כאן אנו רואים (ראה איור פרח נקבי) שהצלקת נמצאת בראש עמוד עלי מוארך.

דלעת-נחש ומינים אחרים במשפחת הדלועיים מפורסמים בכל שפרחי הנקבה שלהם "מחקים" פרחי זכר המציעים לדבורים שפע של אבקה. במין המצולם, דלעת-נחש סורית (ה-הטייסים 14.2.2013) העלי שלפרח הנקבה(מימין) דומה מאוד לחמשת האבקנים בפרח הזכר (הפרחים נלקחו משני צמחים שונים, שכן המין הוא דו-ביתי). כמו ברוב הצמחים הדו-ביתיים מאבקי חרקים, פרחי הזכר של דלעת-הנחש מקדימים בפריחה את פרחי הנקבה והם גדולים יותר, מדוע?! צילם עוז גולן ©.

על פי המונוגרפיה אשר נכתבה על מיני דלעת-נחש, הסוג מונה 12 מינים הגדלים כולם בעולם הישן ומרכז המגוון הוא באזור הים-תיכוני (Jeffrey 1969). המין רחב תפוצה ביותר הוא **דלעת-נחש מצויה** אשר יש התוחמים את תפוצתו למזרח הים-התיכון (ראה מפה), אך יש הכוללים בו עוד מיני דלעת-נחש קרובים, כמו ד.נ. דו-ביתית) ומרחיבים את תפוצתו למערב וצפון אירופה. כיוון ומין זה שימש בעבר כצמח מרפא הוא גודל בשולי שדות וגינות, ותחום תפוצתו התרחב וכולל היום את כל אירופה וחלקים מרוסיה האסייתית.

על פי המונוגרף של הסוג (Jeffrey 1969) **דלעת-נחש רבת-פרחים** היא אלמנט פיטוגיאוגרפי אירנו-טורני הגדל בהרי הסהר הפורה: מהרי הטאורוס בדרום תורכיה דרומה לאנטי לבנון והר-הדרוזים (גם החרמון) ומזרחה עד צפון מערב עירק והרי הזגרוס במערב אירן [כאן מפות תפוצה 3 מינים]. כלפי אגן הים-התיכון מוחלפת ד.נ.רבת-פרחים בד.נ.מצויה; תת-מין שלה *ssp.acuta* גדל בקירינקה בלוב ובצפון תוניס. כלפי מרכז אסיה מערבית לפרס, מוחלפת דלעת-הנחש רבת-פרחים במין ויקרי - **דלעת-נחש מחוספסת** *Bryonia aspera* אשר צבע הפרי שלה שחור. שלושת המינים שנזכרו לעיל הם מינים דו-ביתיים. במרכז וצפון אירופה גדל מין נוסף, **דלעת-נחש לבנה** *Bryonia alba*, אשר טיפוס המיניות שלו הוא "חד-בייתי חד-מיני", כלומר על כל פרט מצויים גם פרחים זכריים וגם פרחים נפרדים נקביים. דגם השתנות טיפוסי המיניות במיני דלעת-הנחש מתאים אולי להסבר הבא: עם הקשחת תנאי הסביבה והקושי למצוא "בן-זוג" תהיה נטייה באוכלוסיה לעבור מצמח דו-ביתי לצמח חד-ביתי. השאלה- האם הכללה זו נכונה במיני משפחת

הדלועיים טרם נחקרה. **בירוקת-חמור מצויה** הגדלה בישראל כל הצמחים הם חד-ביתיים נושאים פרחי זכר ופרחי נקבה; זאת לעומת האוכלוסיות בספרד ובמרוקו שם ישנם גם אוכלוסיות רבות שהן רק דו-ביתיות (Pannel 2012).

דלעת-נחש מצויה בדרום ירדן; פרטים רבים של דלעת-נחש מצויה גדלים באזור פטרה ודנה באדום. בתמונות רואים כי אונות העלים אינן מפורצות עמוק, בדומה לעלים של ד.נ.רב-עלים מהחרמון. יתכן והאוכלוסיה באזור פטרה וגם בראש ג'בל-רם (תמונה שניה מימין) שיכת למין ד.נ.רב-עלים. מאזור ירדן תואר זן מיוחד של דלעת-נחש מצויה הנושא פרחים נקביים וזכריים על אותו הצמח (זן חד-ביתי var.uniflorum, פלורה פלשתינה 1978 Feinbrun). צילם א.ש. ©

בעיות פורמליות בהגדרת המין והקושי בהפרדה בין דלעת-נחש מצויה וד.נ.רב-עלים:

קיימת אי-בהירות בספרות הסיסטמטית בקשר להגדרת המינים ב"קומפלקס דלעת-נחש מצויה". סיבוכים אלה נובעים גם מהשונות הרבה הקיימת בתכונות הדיאגנוסטיות של הטקסונים אך גם מריבוי תיאורים של טקסונים עצמאיים בתוך הקבוצה ואי בהירות בתיאור המורפולוגי. כך לדוגמא בואסיה תיאר שני טקסונים שונים בתור *Bryonia multiflora* אשר התברר רק לאחר 1969 שהם שייכים לשני מינים נפרדים, אחד - *Bryonia multiflora* Boiss. & Heldr אשר אנו קוראים לו **דלעת-נחש רבת-פרחים**, והשני - *Bryonia multiflora* Boiss. p.p.& auct.non Boiss. & Heldr; זהו טקסון אשר פרופ.פינברון (1978) ואחרים מכלילים אותו כסינונים של דלעת-נחש מצויה. אך בפלורה של פוסט (1932 Post) המין השכיח הגדל בישראל נתון כדלעת-נחש רבת-פרחים והוא מופרד ונבדל מד.נ.כרתית הנתון כזן של דלעת-נחש דו-ביתית. גם בפלורה של קפריסין (Meikle 1977) וגם במדריך הצמחים בתמונות של לבנון (Tomme & Tomme 2014) המין השכיח בארצות אלה אשר לעניות דעתנו הוא "דלעת-נחש מצויה" (ראה בטבלה לגבי השם המדעי הנכון) שהשם של הדלעת-נחש השכיחה בארצות אלה הוא "לצערנו" דלעת-נחש רבת-פרחים ולא דלעת-נחש מצויה. נדגיש כי מאז 1969, עת צאת המונוגרפיה על מיני הסוג (Jeffrey 1969), כל הפלורות האזוריות של המזרח-התיכון הולכות בעקבות החוקר ג'פרי ומבחינות בין שני מינים עצמאיים של **דלעת-נחש מצויה** בעלת עלים מאונים, פירות אדומים וצלקות מגובששות לעומת **דלעת-נחש רבת-פרחים**, האם ההפרדה מוצדקת? כלומר האם גם בשדה ישנו קיטוע ברצף השונות בין אוכלוסיות דלעת-נחש מצויה לבין

ד.נ.רבת-פרחים ? הנושא טרם נבדק במחקר כמותי בשדה וטרם נעשה מחקר גנומי. עד אשר יעשה אנו מעדיפים להגדיר את קומפלקס דלעת-נחש בעלת העלים המחולקים לשני טקסונים: **דלעת-נחש מצויה** במעונות הנמוכים לעומת **דלעת-הנחש רבת-פרחים** בחרמון הגבוה. בהזדמנות זו ובצפיה לשלום נבדוק גם את המין האנדמי להר-הדרוזים *Bryonia lasiocarpa* Mouterde אשר יש הכוללים אותה בתוך המין ד.נ.רבת-פרחים.

דלעת-נחש רבת-עלים *Bryonia multiflora*, צמח נקבי מאזור רכבל תחתון, צילם י.יחיאלי © העלה של ד.נ.רבת-פרחים מאונה קלות לעומת ד.נ.מצויה בה אונות העלה עמוקות מאוד. במרכז: פרט נקבי בפריה; קוטר הפירות של ד.נ. רבת-פרחים קטן מזה של ד.נ. מצויה ומספר הפירות בתפרחת רב יותר. צילם י.יחיאלי ©

ספרות:

אהרנסון א 1940 צמח מערב הירדן. בתוך: עזבון אהרנסון-שורת כתבים היוצאת לאור מאת אלכס ורבקה אהרנסון. אופנהיימר ה ואבן-ארי מ (עורכים). הוצאת קרן אהרנסון , זכרון-יעקב.
פינברון-דוּתן נ ודנין א 1991 המגדיר לצמחי-בר בארץ-ישראל. כנה. ירושלים.

Davis PH 1972 Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol. 4, p:206-202. Edinburgh Univ. Press, Edinburgh

Feinbrun-Dothan N 1978 Flora Palaestina. Vol. 3, The Israel academy of sciences and humanities , Jerusalem

Jeffrey C 1969 A review of the genus Bryonia. Kew Bulletin, 23: 441-461

Meikle RD 1977 Flora of Cyprus. Vol.1 , Rooyal Boranical Gardens, Kew, London

Mouterde P 1953 La Flora du djebel Druze, Beirut

Post GE 1932 Flora of Syria, Palestine and Sinai, 1883-1896; 2nd ed. By

J.R. Dinsmore, 2 Vols. American Uni. Press, Bie

Townsend CC and Guest E1980 Flora of Iraq. Vol. 4a:201-198, Ministry of Agric. & Agrar. Reforms, Baghdad

Tohmé G and Tohmé H 2014 (Sec.ed.). Illustrated Flora of Lebanon, National Council for Scientific Researc

Tutin TG Heywood VH Burges NA Moore DR et al. (eds.) 1968 Flora Europaea. Vol. 2, Cambridge University Press

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: שמידע א ויחיאלי ח 2022 דלעת-נחש רבת-פרחים - צמח חרמון חדש לצמחיית ישראל. כתב עת "כלנית" 8.

=====